

PSZICHOLÓGUSOK ÉS TÖRTÉNÉSZEK A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET MŰVELÉSÉNEK KÉT CÉLCSOPORTJA ÉS KÉT MŰFAJA*

PLÉH CSABA

EKT Megismerés és Kommunikáció Kutatócsoport és Pszichológia Tanszék
E-mail: pleh.csaba@ektf.hu

Beérkezett: 2014. május 30. – Elfogadva: 2014. július 1.

Az utóbbi negyed században a pszichológiatörténet művelésének is két jellegzetes attitűdje alakult ki. A hagyományos, klasszikus pszichológiatörténet-írás első lépéseitől (Dessoir, Baldwin) kezdve klasszikusaiig (Boring, Fraisse) szakmai önbemutatói célokat követ. Nem véletlen, hogy művelői is többnyire kiváló pszichológusok, s célja a szakmai szocializáció elősegítése pszichológusok számára. Az új történet-írás, Ben-David, Kurt Danziger, Mitchell Ash, Martin Kusch munkáitól kezdve a pszichológiát mint tudományt s hivatást is hagyományos történeti módszerekkel s keretekben kezeli. Levéltári feltárást kombinál nagy léptékű társadalmi elemzéssel, s mindenképpen sine ira et studio a dolgot magát nézi: milyen részlépések vezetnek például a hipnózis sikereihez, milyen társadalmi kontextusban jelenik meg az alaklélektan, „értelem keresése” stb.

A tanulmány amellett érvel, hogy a két hozzáállás nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. A szakmán belüli és a történeti pszichológiatörténet-írás egyaránt felteszi, hogy az eszmék s gyakorlatok alakulásának három kontextusa s érintkezési felülete van: gondolatainkat mások gondolatai alakítják, de természetesen mások s az egész társadalom gyakorlata s elvárásai is, s e közben a változás az azt képviselő egyéni sorsok dinamikájában jelenik meg.

Példákat mutatok be a magyar pszichológia történetéből a két megközelítés és a három terep alkalmazására. A kísérleti pszichológia megszületését kísérő, sőt Ben-David elemzésében megalapozó egzisztenciális feszültségek (a tudós orvosok álláskeresése) nálunk is megjelentek 100 éve, sőt ugyanez az attitűd alkalmazható a pszichológia, a magatartástudomány és a kognitív tudomány mai viszonyára. Az átfogó társadalmi tényezők megjelenésére a „belső pszichológiatörténetben” hazai példa is a gyermeklélektan s az iskolázás kapcsolata, melynek mai hullámai is jól láthatóak. A személyes sorsokat tekintve pedig a magyar pszichológia az életutak drámái közepette megőrzi a személyes és szakmai identitást a

* Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén, az MPT Pszichológiatörténeti Szekciójában, 2010. május 28. Pécs – Ezúton is köszönöm Bérdi Márknak az ülés megszervezését s kommentárjait.

politika viharai közepette. Fontos emberi mondandója ez a látszólag intimkedő pszichológiatörténetnek a társadalom egésze számára.

Kulcsszavak: a pszichológia keletkezése, szerephibridizáció, erős program, professzionalizáció a magyar pszichológiában

Az utóbbi évtizedekben általánosan megfigyelhető a pszichológiatörténet-írás professzionalizációja. A professzionalizáció azonban a pszichológusok saját szakmájuk tartalmában adott saját hagyományaikkal szemben nem azt jelenti, hogy pszichológusok egyre részletesebben folytatnának élettörténeti értelmezést szakmájuk nagy művelőiről, hanem azt, hogy a pszichológia mint egy sajátos társadalmi gyakorlat és egy sajátos tudomány az egyre izmosodó szakszerű tudománytörténeti vizsgálódások tárgya lesz. A pszichológiatörténet professzionalizációja éppen a pszichológiában nem a pszichohistoria, hanem levéltár és a társadalomelmélet felé történő elmozdulást jelenti. Tudománytörténeti ez a professzionalizáció abban az értelemben is, ahogy ezt az ún. *Science Studies* mozgalom erős programja képviseli: a tudomány mint társadalmi gyakorlat mintegy leleplező, szenttelen bemutatása, de tudománytörténeti filológiai értelemben is (BLOOR, 1976). Az 1. táblázat mutatja ezt a sajátos kétféle hozzáállást.

1. táblázat. A pszichológiatörténet művelésének hagyományos (pszichológiai) és reformista (történeti) felfogása

	Hagyományos pszichológiai felfogás	Tudománytörténeti felfogás
Célok:	Szakmai szocializációs	A szaktudomány és a szakma mint társadalomtörténet tárgya
Módszerek:	Forrásközpontú, néha statisztikai adatgyűjtés	Levéltár és eszmetörténeti beágyazás kettőssége
Témák:	Hősök és elméletek sorsa	Társadalmi gyakorlatok visszasságai, eszmetörténeti áthallások

Dolgozatomban azt szeretném megmutatni, hogy a történeti professzionalizálódott pszichológiatörténet-írás nem jelenti azt, hogy nekünk pszichológusoknak be kell zárunk a boltot. Mi is képesek vagyunk professzionálisan használni szakmai forrásokat, s amatőr történészként megtanulhatjuk a levéltári feldolgozást. Ami pedig az eszmetörténeti beágyazást illeti, nekünk is megvan e tekintetben a saját gondolatrendszerünk és gondunk, csak ez például az intelligencia öröklésével, az egészséges és az analitikus hozzáállással, a biológiai redukcionálizmussal kapcsolatos, már a hivatásos pszichológiában is évszázada ingadozó vitákat érinti.

David BLOOR (1991, 5. lap) felsorolja az erős program alaptéziseit a tudomány tudományos vizsgálatára nézve.

1. *Okság.* A tudomány oksági meghatározottságok eredményeként jön létre.
2. *Részrehajlás-mentesség.* A tudományos kérdések magyarázatában a magyarázatnak nem kell az elméletek igazságától függenie.
3. *Szimmetria.* Ugyanaz az oksági mechanizmus érvényes az igaz és hamis elméletekre.
4. *Reflexivitás.* Képes kell legyen megmagyarázni magát a tudomány társadalmi vizsgálatát mint egy tudományos elméletet is.

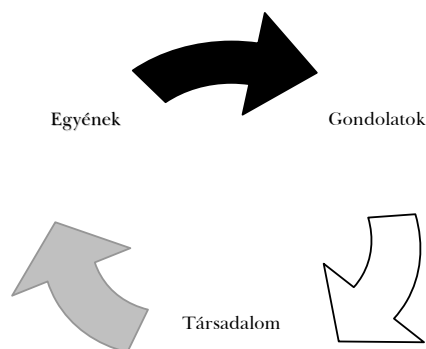
BLOOR (1991, 47. lap) szerint a tudományt nem a „szent” területeként kell vizsgálni, nem úgy, mint egy olyan világot, amit nem lehet úgy megközelíteni, mint bármely egyéb jelenséget. A modern tudomány sokszor mint egy megismerhetetlen szent dolgot tekinti saját magát, ezzel azonban fel kell hagyni (PLÉH, 2010).

A mai tudománytörténet-írás erős programjai nyíltan ritkán, de implicit módon sokszor kritizálják a pszichológia hagyományos öntörténetét. Ebben az öntörténetben olyanokra kell gondolni, mint az amerikai pszichológiában Edwin BORING (1950), a francia pszichológiában Paul FRAISSE (1967) és REUCHLIN (1987) munkái, az orosz-szovjet pszichológiában pedig például JAROSEVSKIJ (1968) pszichológiatörténete, nálunk pedig LÉNÁRD Ferenc (1946) munkája. Az erős programok implicit vádjai a pszichológusok öntörténetével szemben a 2. táblázatban összegezhetők.

2. táblázat. Az erős program rejtett kritikájának két ellentmondó vonala a pszichológusok öntörténetével szemben

Túl pozitivista	Túl ideologikus
Egymás mellé teszi a dolgokat	Szakmai hősokeket kultivál
Kiemeli a tudományt a köznapokból s a társadalomból	Zeitgeisttel operál
Túlzottan elhiszi a résztvevői adatokat	Nincs elég adata

Nem pusztán a mundér becsülete mondatja velem, hogy megmutassam, hogy milyen módon él tovább és létezik ma is a pszichológiában a szakmai kiindulású pszichológiatörténet-írás. Személyes indokom az, hogy magam négy évtizede tanárként mintegy kényszerülök és próbálom művelni a pszichológiatörténetet sajátos szocializációs célokkal. A szocializációs célok kettősek, s ennek megfelelően a pszichológiatörténeti kurzusok különböző helyeket is foglalnak el a pszichológiai tanmenetekben. Az egyik lehetséges szocializációs cél az európai eredetű átfogó (komprehenzív) nevelés és megértés igénye. Törekvés arra, hogy a szakmát, fogalmait és gyakorlatait a maga történeti valóságában mutassuk be. Ez a szocializációs cél nincs ellentmondásban az erős program időnként relativistának tűnő gondolatmeneteivel. Az eszmetörténeti beágyazás maguknak a pszichológusoknak is állandó figyelmeztetés, hogy mi ugyan az „itt és most” világában élünk, azonban fogalmaink, preferenciáink, az, hogy mit tartunk fontosnak, majd meg fognak változni.

1. ábra. A pszichológiai alapú pszichológiatörténet-írás három kontextusa

A másik szocializációs cél a hivatásra való felkészítés. Ez elsősorban a pszichológiában élő különböző irányzatok hivatásbeli következményeit hivatott bemutatni a szakma jövőendő művelői számára.

Az utóbbi évtizedekben maga a szakmai kiindulású önreflexió, a pszichológiai pszichológiatörténet-írás is jellegzetes bővülésen ment keresztül, részben a történészek művelte történetírás, de részben saját önreflexióink hatására. A legtöbben úgy gondolkodunk, hogy a pszichológiai alapú pszichológiatörténet-írásnak három kontextusban kell működnie, miképp azt az 1. ábra mutatja.

Úgy gondoljuk, hogy a pszichológusokat mások gondolatai alapvetően befolyásolják. Nem a semmiből kezdünk ingerről és válaszról, elfojtásról vagy mentális modellekről beszélni. Egy mai fiatal, amikor elkezd egy jellegzetes kísérleti témával, például a munkaemlékezettel foglalkozni, akkor ez számára mint mások gondolatrendszere jelenik meg. A gondolatokra összpontosít és nem arra például, hogy Alan BADDELEY (2001) kitől tanulta és miért alakította át a rövid távú vagy közvetlen emlékezet fogalmát munkaemlékezetté, hanem annak definíciós és kísérletileg operacionalizált jegyeiből mint gondolatokból indul ki, hogy saját gondolatokhoz jusson. Ez a mozzanat nemcsak a szocializációban fontos, hanem a történetírásban is. Sokunk határozott meggyőződése, hogy eszmék befolyásolnak bennünket. Ugyanakkor azt is ismerjük, mint egy másik kontextust, hogy az eszmék a társadalomban születnek. Bizonyos eszméknek közvetlen, szinte az erős program lefordításainak megfelelő társadalmi alapja van. Ilyen például az intelligenciamérés eszmerendszerének és gyakorlatának összekapcsolása az iskoláztatással Franciaországban, Németországban, az Egyesült Államokban, annak különböző szakaszaiban. Akkor, amikor megjelenik a kötelező általános iskola, megjelenik az intelligencia fogalma. Amikor általánosabbá kezd válni a középiskolai képzés, megjelenik az a probléma, hogy mennyire örökölték a különbségek, s amikor az egyetemi, ill. a felső szintű képzés kezd átfogóvá válni, akkor újra előtérbe kerül az öröklött és szerzett tényezők meghatározó ereje, a fejleszthetőség témája újra előtérbe kerül (PLÉH, 2002). De ez a társadalmi beágyazottság sokkal elvontabb,

és nem közvetlenül a szakma hivatásbeli oldalát érintő dolgaiban is megjelenik. Jellegetesen összekapcsolódik, mint Mitchell ASH (1995) kiváló monográfiája bemutatta, a weimari Németország értékválsága és a szellemi integrációk keresése az alklélektani mozgalom sajátos, természettudományos értelmezésével. Ugyanígy, mint magam is rámutattam (PLÉH, 1998), a szovjet pszichológia sajátos eszméi összekapcsolódnak a szovjet társadalommal. Ilyen összekapcsolódás például a tanulás mindenhatóságába vetett hit az egyik oldalon, a másik oldalon a hit abban, hogy egyetlen nemzedék alatt (gondoljunk csak a kolhozosításra és a parasztok beűzésére a gyárakba) át lehet alakítani az emberek gondolkodását, képességeit és így tovább. Később pedig a tevékenység-, aktivitás- és jelentésközpontú Vigotszkij-követők sikerei az 1960-as években (Leontyev és Lurija munkái) egyszerre tükrözik a reményt egy önálló és kezdeményező, a sztálini szemlélet alól felszabaduló emberkép kibontakoztatására, ugyanakkor a felelősségteljes társadalmi kontrollt. Gondoljunk csak arra a szocializációs képre, amit a Lurija-féle sokat idézett gyermeknyelvi és neuropszichológiai vizsgálatok sugallnak: a felnőtt utasításokat ad a gyerekeknek, a gyerek megismétli ezeket az utasításokat, később majd magának ad utasításokat, majd ezeket motyogva, ki sem mondva, nem hallhatóan, belső beszéd formájában alkalmazza. A belső beszéd, mint szakmai kérdés, valójában a társadalmat közvetítő szocializációs kontroll megfelelője lesz (LURIJA, 1987).

Azt is tudjuk azonban, hogy az eszméket és a társadalmi hatásokat az egyéni sorsok közegében valósítjuk meg. A pszichológia nem tekinthet el attól, hogy Piaget, Bruner vagy Chomsky élő emberek. A saját pályájuk is érdekes minta. Ez az egyéni hangsúly szocializációs szempontból rendkívül fontos, hiszen az eszmék és a társadalmi hatások élettörténetbe való beágyazódása sok mindent mintává tesz a fiatalok számára. Miképpen mi, pszichológusok sem tudjuk zárójelbe tenni azt a mozzanatot, hogy a nagy dezilluzionálás és leleplezés közepette mi mint emberek az én-ideálunk számára keresünk hősokeket. Még ha ezt ironikusan is tesszük, ha a pszichológiatörténet hőseinek gyenge pontjait is megismerjük (Piaget például sokszor szerkesztgette önéletrajzát, hogy alátámassza korai biológustehetség önképét), továbbra sem tesszük zárójelbe nagyságukat.

A szakmai önképen alapuló történetírás tartalmilag is megújul az utóbbi évtizedekben. Ma egyre több adatot, statisztikai feldolgozást használunk a pszichológiai, belső szakmai szempontú pszichológiatörténet-írásban is. Megjelenik a reflektívabb önkép, például a hivatás jelképes oldalainak az önelemzésében, és összekapcsoljuk egymással a levéltári szorgoskodást és az önkritikát.

PÉLDA A STATISZTIKAI ADATHASZNÁLATRA; A MAGYAR FEJLŐDÉS, AHOGY A PSZICHOLÓGUSOK LÁTJÁK

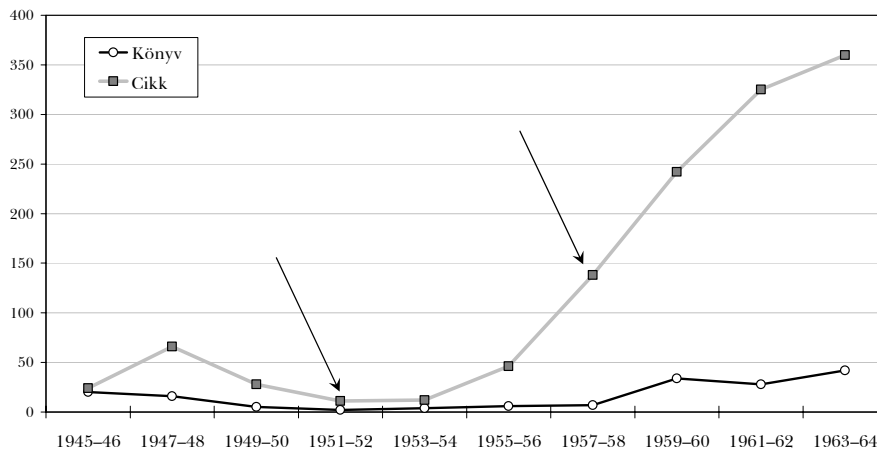
Számos korábbi elemzést végeztem magam is arra nézve, hogy bemutassam az adatközpontú pszichológiatörténet-írás, a dolgokat ismerő, részben részt vevő megfigyelő pszichológus számára is érdekes lehet. Néhány példát mutatok ezekből. A példák azt illusztrálják, hogy

- Mi történik a magyar pszichológia sajátos meghurcoltatásai közepette az újra-kezdéskor?
- Hogyan válunk módszertanilag egyre kifinomultabbá?
- Mi történik a gazdagodás közepette?
- Milyen a mai helyzet a publikációs statisztikával?
- Vannak-e jellegzetes publikációs füzérek és szakmai csoportok?

A szakmai intézménytörténetből jól ismert, hogy a második világháború után a magyar pszichológia története legalább 4 szakaszra bontható (PLÉH, 1984).

1. **Viszonylagos gazdagodás 1945–48.** A felszabadult országban a korlátozott politikai pluralizmus következtében a tudományban és a szakmában is megjelenik egy sajátos megújulás.
2. **A teljes elhallgattatás világa 1949–58.** A pszichológia kétes tudomány, amely az ember belső tényezőit hangsúlyozva nem helyes irányba halad egy elképzelt marxista emberkép szerint. Helyét s szerepét az ember korlátlan átalakíthatóságát hirdető új pedagógiának kell átvennie.
3. **A hivatás és a tudomány újratereztése 1958–1975.** Fokozatosan megjelenik a szakmai képzés, az akadémiai kutatóintézet és a gyakorlati hivatás.
4. **A fokozatos diverzifikáció és a szakma kiteljesedése 1975-től máig.** A néhány tucat fős hivatás több ezer (!) főre terjed ki, ma nyolc egyetemen zajlik pszichológusképzés, beilleszkedünk mind szakmailag mind tudományosan a nemzetközi vérkeringésbe.

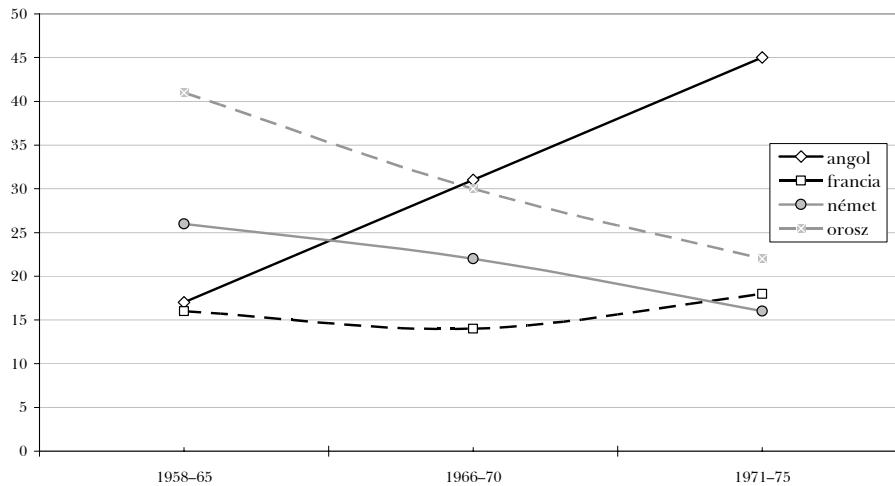
Az első három szakaszt jól mutatja egy korábbi elemzésem, amely a 2. ábrán látható.

2. ábra. Publikációs statisztikák és a pszichológia politikai beágyazása (PLÉH, 1979)

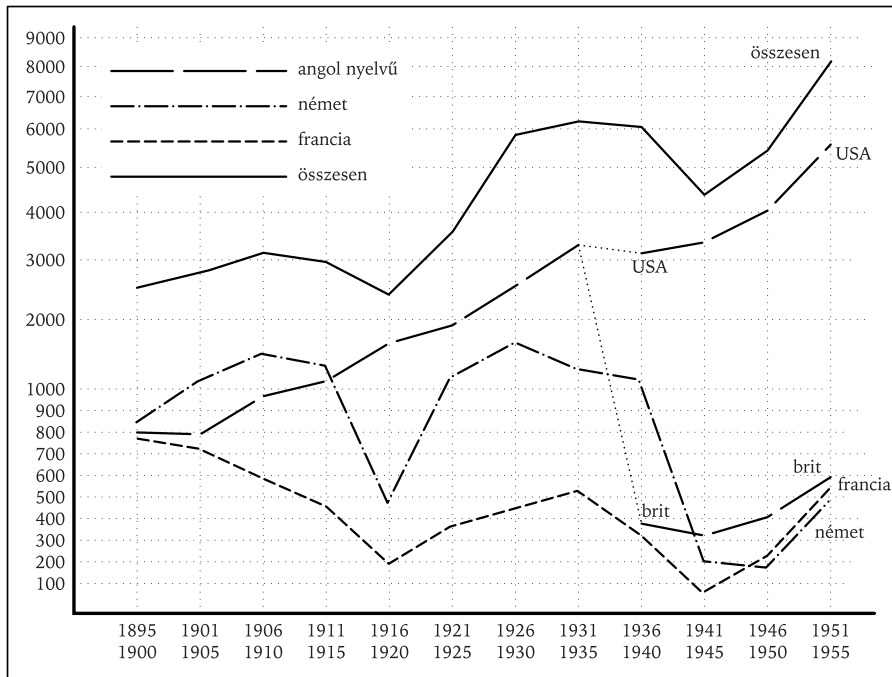
Az ábrán jól láthatók a csúcspontok, a mélypontok és megújulások. A két nyíl azokat a drámai politikai fordulatokat jelenti, amelyek a kommunista hatalomátvétel pszichológiaellenességét és az 1956 utáni konszolidációs próbálkozásokban a pszichológia újramegjelenését eredményezik. Számos leírás született ennek egyéni sorsokat és intézményeket érintő oldalairól (például BORGOS, ERŐS és LITVÁNY, 2006, Méreiről). Az ábra csak azt akarja megmutatni, hogy mindez a publikációk nyers statisztikáiban is megjelenik.

Ha megnézzük, ismét statisztikai adatfeldolgozást használva, hogy miként kezd megjelenni nálunk is, **ebben a meglehetősen elzárt világban meg az angolszász dominancia ebben a korszakban**, akkor a 3. ábrán látható érdekes képet kapjuk.

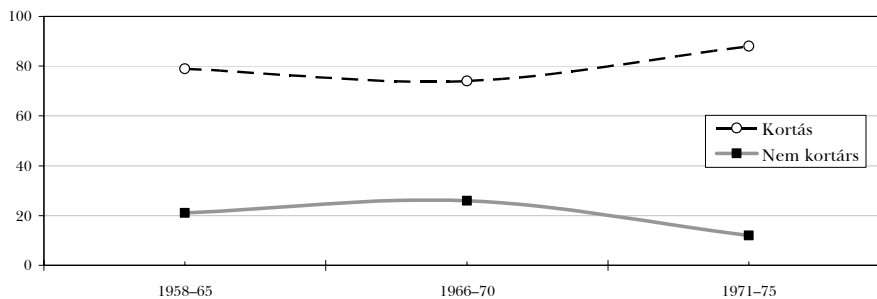
3. ábra. Hivatkozások a magyar pszichológia vezető fórumain nyelv szerint, 1958–1975 (PLÉH, 1979)

Jól látható, hogy az angломánia eluralkodása jóval korábban megjelenik, mint például a politikában. A tudomány hamarabb felejtí el az ún. hivatalos orosz ideológiát, mint az a társadalmi életben megjelenik. Érdekes ezt összehasonlítani a 4. ábrán látható nemzetközi képpel, azzal, hogy hogyan vált a politikai drámák, a két világháború következtében vezetőből meggyengültté a német pszichológia, és hogyan lesz uralkodóvá az amerikai.

4. ábra. A pszichológiai publikációk alakulása a publikációs nyelv szerint
BEN-DAVID (1971) nyomán

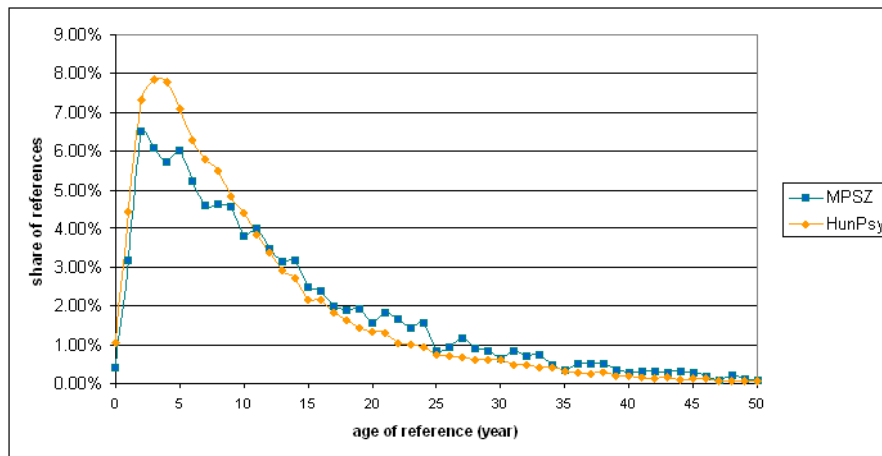
Visszatérve a magyar helyzethez, a publikációk belső jellemzőiből azt látjuk, hogy a magyar pszichológia kezdeti megújulása során, már az 1970-es években megindul a természettudományos mintázat felé való átalakulás. Ennek egyik mutatója, hogy az idézetek egyre fiatalabbak lesznek, mint azt az 5. ábra mutatja.

5. ábra. A jelen felé fordulás a hivatkozásokban, 1958-1975.

Egy későbbi elemzésünkben (SOÓS, SCHUBERT és PLÉH, 2009) jól látható, hogy évtizedekkel később ez a természettudományokra jellemző 3–5 éves publikációs élet mintáját mutatja mind a *Magyar Pszichológiai Szemlé*ben, mind a magyar eredetű külföldi publikációkban (6. ábra).

6. ábra. Az idézetek „életkora” a *Magyar Pszichológiai Szemlé*ben és a magyar eredetű nemzetközi publikációkban (SOÓS, SCHUBERT és PLÉH, 2009)

Megjegyzés [B. Á.1]: Ennek az ábrának nincsenek megvéletlenül a számadatai? (Szívesen megcsinálnám újra)

Bár az 1960-as évek időszaka meglehetősen szűk körű volt a magyar publikációkat illetően, mégis érdemes megnézni azt is, hogy kik voltak népszerűek és ez a népszerűség hogyan változott.

A 3. táblázat (556. oldal) az 1960-as években érvényes vonatkoztatási csoportokat mutatja, összehasonlítva ezt két korabeli nemzetközi népszerűségi statisztikával.

Felhívnom a figyelmet egy érdekességre, ami a mai tudománymetria értéke szempontjából is releváns. Amikor 1979-ben megjelentettem ezeket az adatokat, szándékosan nem neveztem meg a gyakran hivatkozott magyar szerzőket. Teljesen nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy ezek presztízshivatkozások. Kardos Lajos kivételével egyik sokat idézett magyar sem nemzetközileg elismert szerző. A magyar tudományos életben hierarchikus vezető szerepet játszó szerzőkre volt gyakori a hivatkozás. A dolog lényege az, hogy ma, a mai citációs statisztikán alapuló, egyéni tudománymetriai kiválóságmérlegelésben senkit sem érdekelnek Pavlov vagy Piaget hivatkozásai, hanem csak az itt meg nem nevezett magyaroké. Óvatosnak kell tehát lennünk. Ötven évvel ezelőttre biztosan érezzük, hogy nem szabad komolyan vennünk a statisztikákat, mert ezek presztízsszempontokat tükröznek. Vajon az igazán kiugró statisztikai tények milyen szempontokat tükröznek ma?

3. táblázat. Vonatkoztatási csoportok az 1960-as évek magyar pszichológiájában

N é v	gyakoriság	Boring	Hagblom
Rubinstein, Sz. L.	71	12	—
Gegesi Kiss Pál	38		
Wallon, H.	34	12	—
Pavlov, I. P.	32	27	24
Piaget, J.	30	0	2
Kardos Lajos	21		
Horváth László Gábor	20		
Szokolov, E. N.	16	0	—
Kelemen László	15		
Nyíró Gyula	15		
Woodworth, R. S.	15	27	88
Claus, G.	14	0	—
Mencsinszkaja, N. A.	14	0	—
Bohm, E.	13	0	—
Szmirnov, A. A.	13	0	—
Tyeplov, B. M.	13	+	—

Megjegyzés [B. Á.2]: A táblázatokat újragépeltem, kérem fokozottan ellenőrizni.

Érdeemes megnézni, hogy a megújulás korai korszakában, 1958–1975 között vizsgált publikációkban kik azok, akik mindig jelen vannak. Ezeknek egy része tartós szakmai elkötelezettséget mutat.

Tartós csillagok 1958–75 között:

Charlotte Bühler	A. N. Leontyev
Sigmund Freud	Kurt Lewin
James Guilford	Jean Piaget
Barbel Inhelder	Henry Wallon

Ugyanakkor vannak alkalmi, tankönyvi sztárok is:

Hiebsch	Schlosberg
Szergej Rubinstein	Woodworth

Évtizedekkel később egy életrajzi könyvet szerkesztettünk azoknak a személyeknek a világából, akik 1960–1970 között voltak sokat publikált szerzők (BODOR, PLÉH és LÁNYI, 1998). Megnéztük, hogy az életrajzok szerint kik az igen formáló erejű személyek. Az eredményt a 4. táblázat összegzi.

4. táblázat. Pszichológus és nem pszichológus formáló szereplők a hazai pszichológia szeniorjainak életrajzában (BODOR, PLÉH és LÁNYI, 1998)

Kardos L.	96	Lenin, V. I.	12
Mérei F.	57	Füst M.	9
Ferenczi A.	50	Horányi B.	9
Szondi L.	24	Makarenko	8
(Harkai) Schiller P.	21	Sztálin	7
Radnai B.	21	Lukács Gy.	6
Várkonyi H. D.	16	Aczél Gy.	4
Gegesi Kiss P.	13	Bergson, H.	4
Grastyán E.	10	Hegel, F.	4
Hermann I.	9	Karácsony S.	4

Megjegyzés [B. Á.3]: Leninek Gegesi és Grastyán között lenne a helye. ???

Érdekes és ironikus az 5. táblázaton mutatott összehasonlítás. Világosan látszik ugyanabban a nemzedékben a hivatkozások és az önreflexiók közötti eltérés.

5. táblázat. Diszcrepanciák a hivatkozások és az egy nemzedék múlva a befolyásokról tett vallomások között (BODOR, PLÉH és LÁNYI 1998)

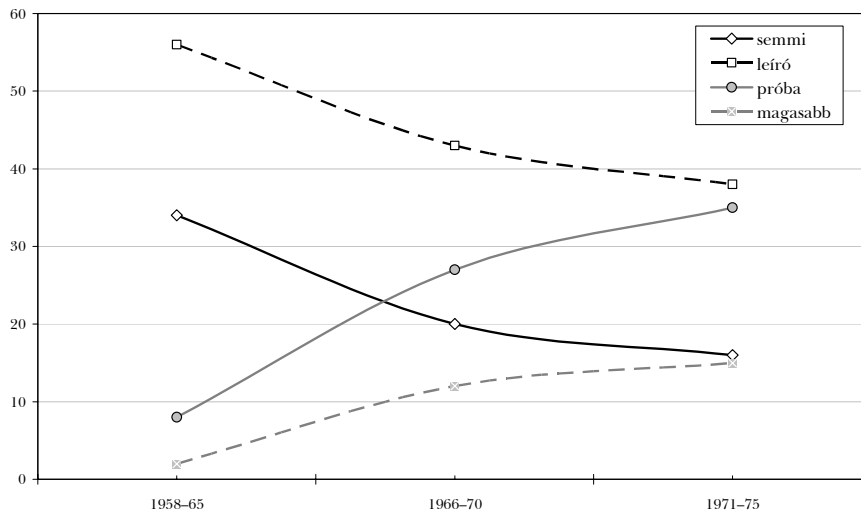
1958–65		1966–70		1971–75		Autobiographies	
Rubinstein	71	Rubinstein	30	Rubinstein	30	Freud	56
Wallon	34	Leontyev	22	Piaget	26	Piaget	52
Pavlov	32	Piaget	21	Woodworth	17	Jung	18
Piaget	30	Lewin	14	Vigotszkij	15	Leontyev	14
Sokolov	16	Bühler	11	Eysenck	14	Eysenck	12
Woodworth	15	Lurija	10	Leontyev	13	Rorschach	11
Claus	14	Vigotszkij	10	Allport	12	Rubinstein	5
Menchinskaja	14	Bohm	8	Inhelder	11	Tjeplov	5
Bohm	13	Elkonin	8	Lomov	11	Bruner	4
Smirnov	13	Galperin	8	Bruner	10	Pavlov	4

Megjegyzés [B. Á.4]: Önéletrajzok (?)

Igazán érdekes Freud, Piaget és Jung kiugró jelentősége. Ehhez képest összhang a hivatkozások és az önéletrajzok közt Leontyev, Eysenck és Piaget esetében van.

A SZAKMAI SZOFISZTIKÁCIÓ MEGNÖVEKEDÉSE

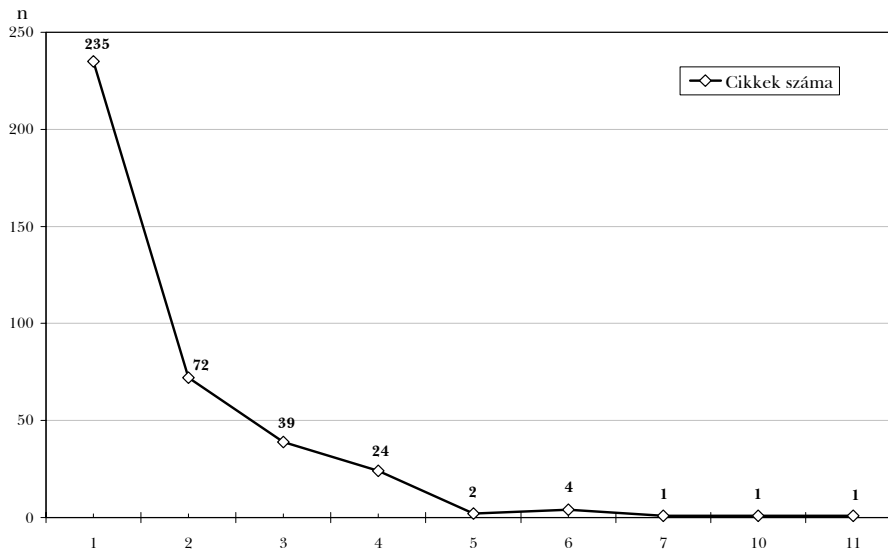
Az 1950-es évek vége és 1975 között együtt az angolszász orientáció kialakulásával megjelenik a magyar pszichológiában a statisztikai kifinomultság. Ez nem egyszerűen magyar fejlemény, hiszen a magyar pszichológia akkoriban vezető nemzetkének szocializációját megteremtő német pszichológiai hagyomány a két világháború között minőségelvű volt. A kifejezetten statisztikai alkalmazott pszichológia kivételével a kísérleti pszichológusok és a klinikai pszichológusok is megfigyelésalapúak voltak. A statisztikai kifinomultság megjelenését jól mutatja a 7. ábra.

7. ábra. A statisztikai kifinomultság növekedése 1958–1975 között (PLÉH, 1979)

Mai szemmel megdöbbentő, hogy a pusztán empirikus szándékú közlemények között – ez az ábra ugyanis csak ezeket mutatja – kezdetben milyen magas, egyharmad, azoknak a publikációknak az aránya, amelyek egyetlen adatot sem közölnek, s ugyanebben az időben, 1958 és 1965 között, a domináns, 57% a leíró adatközlés. A statisztika egy általános kifinomodási folyamatnak a következménye. Tudjuk jól, hogy ennek melyek voltak az intézményi oldalai, milyen nagy szerepet játszott benne HAJTMAN Béla (1971) konzultációs és egyetemi oktatói munkája. A fontos itt az, hogy ez száraz publikációs tényekben is megjelenik.

Később a publikációk struktúrája is átalakul. A publikációk nagyobb számának megjelenésével – most csak magyar nyelvű publikációkat tekintve – a szerzőség koncentrációja úgy alakul, ahogy az egy „rendes” tudományágtól elvárható volna. Vagyis a szerzők 8%-a írja a cikkek 65%-át. Ezt mutatja a *Magyar Pszichológiai Szemlére* a 8. ábra.

8. ábra. Bizonyos számú publikáló szerzők a Magyar Pszichológiai Szemle-ben 1998 és 2008 között (PLÉH, 2008)

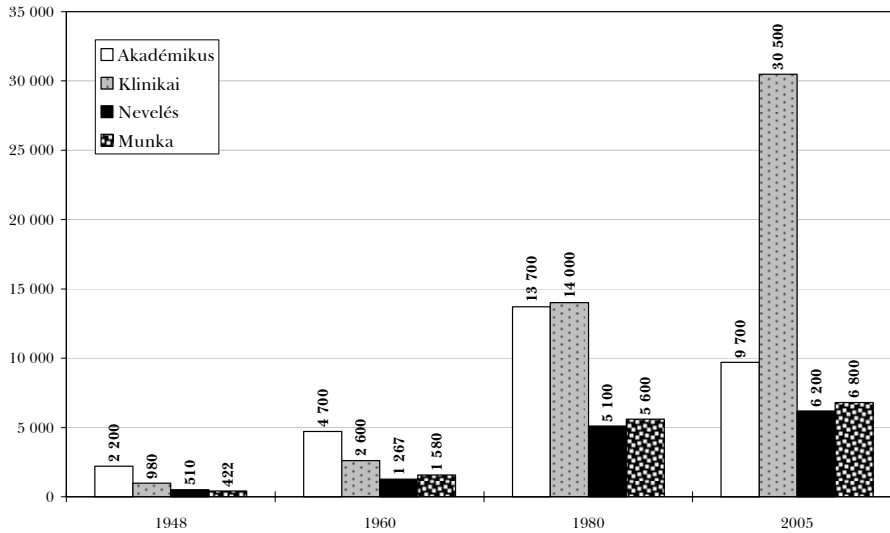
Vagyis a Lotka-törvény itt is érvényesül. Kevés tudós van, aki sok dolgozatot írt, s legtöbb hosszú szakaszokon is csupán egyet. Az n cikket szerzők száma $1/n^a$ az egy cikkekhez képest, ahol $a \sim 2$. Egyetemes törvény ez, amely különböző szakaszokra s bármely lapra érvényes (SCHUBERT, GLÄNZEL és BRAUN, 1999). Ennek megfelelően igaz ez a nemzetközi irodalomban való magyar pszichológiai megjelenésre is (SOÓS, SCHUBERT és PLÉH, 2009). 1963 és 2007 között, szintén a tudományválas egész helyzetének megfelelően, egyre nagyobb lesz a többszerzős közlemények aránya. Az 1990-es évek közepétől kezdenek dominálni a többszerzős közlemények úgy, ahogy az egy természettudományos orientációjú szakmának megfelelő. Hasonló módon, a Magyar Pszichológiai Szemle publikációit tekintve egyetetlen eloszlást kapunk arra nézve is, hogy kinek hány társszerzője van összesen. Néhányuknak sok társszerzője van, sokaknak pedig egyáltalán nincs.

Megjegyzés [B. Á.5]: Ez lenne a LOTKA (1926)-ra való hivatkozás?

A HIVATÁS ALAKULÁSÁNAK STATISZTIKÁJA

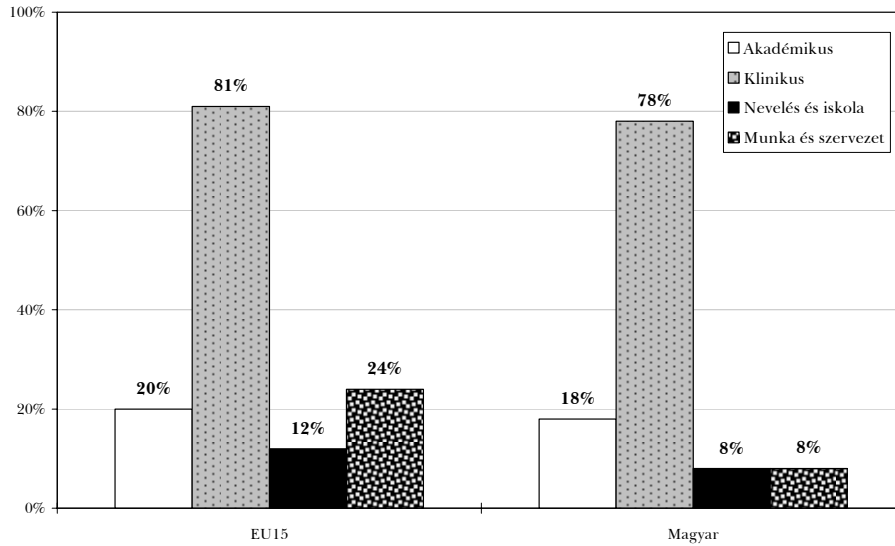
A világban és Magyarországon is az 1960-as évek nemzedéke illúziókban élt. Érttem ezt abban az értelemben, hogy ez a nemzedék hitt abban, hogy majd egészségesebbé fogunk válni, és valójában a jövőben majd a munkalélektan válik győztes-sé. Nem így történt. A munka- és szervezetpszichológia is különböző szervezeti átalakulásokon megy ma is keresztül. Az 1960-as években elképzelt vállalati pszicho-

lógus egy lényegében kihalásra ítélt alfajjá vált. A világon mindenütt megnőtt a klinikai pszichológia iránti érdeklődés. A 9. ábra mutatja e tekintetben a legnagyobb pszichológiai társaság, az APA (Amerikai Pszichológiai Társaság) alakulását 1948 és 2005 között.

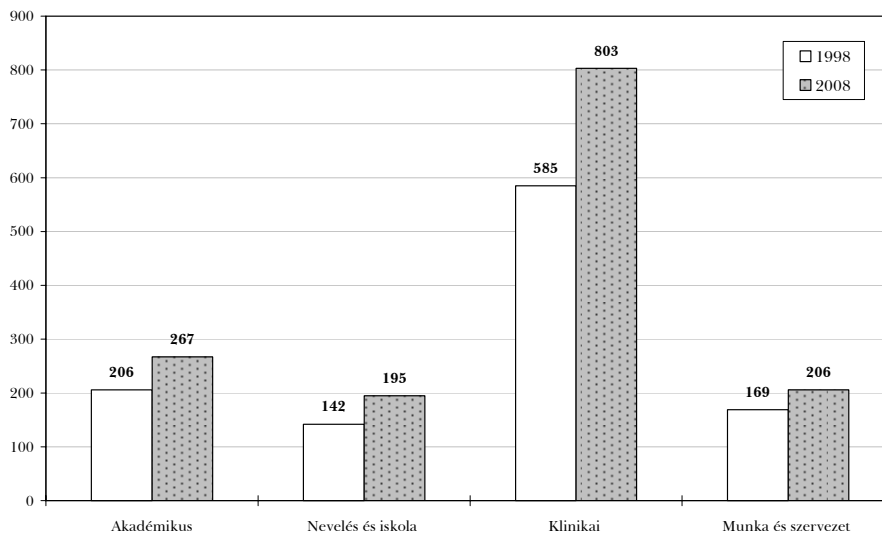
9. ábra. Az Amerikai Pszichológiai Társaság (APA) tagságának alakulása nagy területek szerint
<http://www.apa.org/about/archives/membership/index.aspx>

Az ábra jól mutatja, hogy az első lépés, hogy a hivatásbeli pszichológiai utolérjük és meghaladjuk az akadémikus pszichológiát. CLARK (1957) már az 1950-es években észreveszi a fordulatot, amelynek van azonban egy tartalmi jellemzője is. Az 1980-as évektől kezdve egyre világosabbá válik, hogy hiú volt az a remény, hogy a klinikai pszichológia háttérbe szorul. Az emberek gondjaival való törődésben a legtagabban értelmezett klinikai pszichológia továbbra is a legfontosabb. A 10. ábra mutatja, hogy nagyjából ugyanez a helyzet az EPA, vagyis az Európai Pszichológiai Társaság tagszövetségéinél is.

10. ábra. Nagy hivatásbeli kategóriák az EFPA- (Európai Pszichológiai Társaságok Szövetsége) tagországokban és Magyarországon 2004 táján

A magyar pszichológiában is jól látható, hogy legdinamikusabban a klinikai pszichológia növekszik, amint azt a 11. ábra mutatja.

11. ábra. A Magyar Pszichológiai Társaság szekciótagságának alakulása egy évtized alatt

EGY KIS TÁRSAS SZIMBOLIKA AZ 1960-AS ÉVEKBEN

A pszichológiai szocializációs célú pszichológiatörténet-írásnak azonban nemcsak statisztikai kifinomultsága fejlődött. Mi is törekszünk arra, hogy megpróbáljuk azonosítani és értelmezni azokat a tágabb szellemi trendeket, amelyekben a pszichológia él és létezik. Magam ezt korábban megkíséreltem az 1960-as évekre vetítve megtenni (PLÉH, 1998). Ez az a kor, amikor a pszichológia a progresszív emberek számára egy be nem vallott neobehaviorista metateoretikus hitvallásnak megfelelően, a magatartás tanulási mozzanatainak tudománya volt, melynek fő kérdése, hogyan változik az emberi magatartás a körülmények hatására. E tekintetben az amerikai és a magyar pszichológiában is óriási vita volt a pszichológia és a fiziológia érintkezési területein arról, hogy vajon egy vagy több alapvető formája van a tanulásnak. A pavlovi és az instrumentális kondicionálás jelent meg mint két határozott jelölt. Igen sok kompromisszumos megoldás látott napvilágot MOWRER 1947-es szintetikus törekvésétől kezdve, amely valahogyan össze akarta illeszteni a kettőt. Nem ennek szakmai értelmezése itt most a célunk, hanem a jelképes értelmezése.

Hazai közegben mindennek egy igen határozott társadalmi sugallata volt. Az instrumentális tanulás a progresszív elmék – Grastyán Endre, Marton Magda, Barkóczy Ilona, Putnoky Jenő és követőik – számára úgy jelentek meg mint a cselekvő, kezdeményező ember szimbolikus megfelelője az állati világban. Pavlov kutyája egy lekötözött lény, aki csak egy dolgot csinálhat a mester által adott körülményeknek megfelelően, nyáladzik. Skinner patkánya viszont mindenfélét csinál, s a következményeiből tanul. Az ennek megfelelő felülről lefelé, illetve alulról felfelé szerveződő aktivista társadalmi felfogás megfelelését a pszichológiai elméletnek mutatja a 6. táblázat.

6. táblázat. A rögzített és a dinamikus felfogás a tanulásra és a társadalomra nézve az 1960-as években (PLÉH, 1998)

Területek	Rögzített felfogás	Dinamikus aktív felfogás
viselkedéstudomány	– pavlovi kondicionálás – passzív érzékelés (tükrözés) – egycsatornás pályák – tanulás és tükrözés	– instrumentális tanulás – aktív és motoros percepciómodellek – orientáció és szelekció – többszörös utak – motivált tanulás
kísérő társadalomszervezés és filozófia	– fölülről lefelé szerveződés – egyén passzív alany – rögzített jutalmak – zárt világ	– alulról felfelé szerveződés – egyének aktív ágensek – változó jutalmak – nyitott világ

A kétféle tanulásnak rejtett szimbolikája van. A klasszikus kondicionálásban nem kell motiváció, az állat rögzített, nem kezdeményező, kicsi a véletlen szerepe.

Ezzel szemben az instrumentális kondicionálásban az állat szabadon mozog, a következményekből tanul, számára alapvető fontosságú a motiváció és a véletlen szerepe.

Mindez azért érdekes, mert a társadalmi közeg moduláló szerepét mutatja a szellemi áramlatok sorsában. Amerikában, ugyanebben az időben, az 1960-as években Chomsky elsópró Skinner-kritikája (CHOMSKY, 1959) és a kognitív forradalom kezdetekor egy olyan kép alakult ki, amelyben a túldeterminált és passzív ember megfelelője lenne az instrumentális tanulás. Az eszményben, az ideológiában a tanuló ember állt szemben a megismerő emberrel. A tanuló ember volt a passzív és a megismerő ember volt az aktív. Nálunk viszont, egy kicsit elmaradva, és kétféle hatás, az orosz és az amerikai hatás alatt egyszerre szocializálódva, az, ami Amerikában a passzivitás megfelelője, nálunk az aktivitás, a kezdeményezés és a szabadság megfelelője volt.

Összefoglalva, a pszichológiai célú és alapú pszichológiatörténet-írás valójában úgy képzelem el, hogy a háromféle közeg – a gondolatok, a társadalom és az egyének – között sajátos átfedési viszonyok vannak. A gondolatokat az egyének a társadalom közvetítésével modulálva tanulják meg, és a társadalmi helyzetnek megfelelően interpretálják, alakítják át. Amikor oktatási, szocializációs céllal műveljük a pszichológiatörténetet, célunk az, hogy erre a komplexitásra készítsük fel az ifjúságot.

IRODALOM

- ASH, M. (1995). *Gestalt psychology and German culture. 1890–1967. Holism and the quest for objectivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BADDELEY, A. (2001). *Az emberi emlékezet*. Budapest: Osiris.
- BEN-DAVID, J. (1971). *The Scientist's Role in Society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- BLOOR, D. (1976/1991). *Knowledge and Social Imagery, 2nd ed.*, Chicago: University of Chicago Press.
- BODOR P., PLÉH CS. és LÁNYI G. (szerk.) (1998). *Önarckép háttérrel*. Budapest: Pólya.
- BORGOS, A., ERŐS, F., LITVÁN GY. (szerk.) (2006). *Mérei élet-mű*. Budapest: Jó Szöveg.
- BORING, E. (1950). *A History of Experimental Psychology*. 2nd, revised edition. New York: Appleton Century Crofts.
- CHOMSKY, N. (1959). A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior' *in Language*, 35, 26–58.
- CLARK, K. B. (1957). *America's psychologists A Survey of a Growing Profession*. Washington, DC: APA.
- FRAISSE, P. (1967). A kísérleti pszichológia története. In P. FRAISSE, J. PIAGET és M. REUCHLIN (szerk.), *A kísérleti pszichológia módszerei (A cikk oldalszáma –tól –ig)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HAJTMAN B. (1971). *Bevezetés a matematikai statisztikába pszichológusok számára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- JAROSEVSKIJ, M. G. (1968). *A pszichológia története*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- LÉNÁRD F. (1946). *A lélektan útjai*. Budapest: Franklin.
- LOTKA, A. J. (1926). The frequency distribution of scientific productivity. *Journal of Washington Academy Sciences*, 16, 317–323.
- LURIJA, A. R. (1987). *Utam a lélekhez*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- MOWRER, O. H. (1947). On the dual nature of learning. *Harvard Ed. Review*, 17, 102–148.
- PLÉH Cs. (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében. 1958–1975., *MTA II. Osztály Közleményei*, 28, 209–231.
- PLÉH Cs. (1984). Hagyomány és újítás a magyar pszichológiában. *Világosság*, 25, 153–157.
- PLÉH Cs. (1998). *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi Könyvkiadó.
- PLÉH Cs. (2002). Öröklés- és környezetelvű érvelés az 1970-es évek fordulóján. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 57(1), 39–50.
- PLÉH Cs. (2008). A Magyar Pszichológiai Szemle egy évtizede (1998–2007) témák és statisztikák tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 63(3), 551–558.
- PLÉH Cs. (2010). *A lélektan története. 2. kiadás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- REUCHLIN, M. (1987). *A pszichológia története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SOÓS, S., SCHUBERT, A., & PLÉH, Cs. (2009). *Magyar Pszichológiai Szemle: Tendencias in the Core Journal of Hungarian Psychology (An Exploratory Study)*. Talk at 6th ESHHS Congress, Budapest, July 23.
- SCHUBERT, A., GLÄNZEL, W., & BRAUN, T. (1989). Scientometric datafiles – a comprehensive set of indicators on 2649 journals and 96 countries in all major fields and subfields 1981–1985. *Scientometrics*, 16, 3–478.

Megjegyzés [B. Á.6]: Lásd 559. oldal

PSYCHOLOGISTS AND HISTORIANS: TWO TARGET GROUPS AND TWO VERSIONS OF WRITING HISTORY OF PSYCHOLOGY

PLÉH, CSABA

During the last quarter of century two characteristic forms of doing history of psychology have taken shape. Traditional history writing in psychology from its first steps (Dessoir, Baldwin) to its classics (Boring, Fraisse) followed purposes of professional self consciousness raising. Its promoters not accidentally have been outstanding psychologists themselves, and their aim has been to assist the professional socialization of would be psychologists. The "New History writing" from the works of Ben-David, Kurt Danziger, Mitchell Ash, Martin Kusch on, treats psychology both as a science and as a profession with the traditional methods and frames of history writing. Archival research is combined here with a large scale social history analysis, and in any case sine ira et studio it takes a look at the historical issue itself, independently of its later fate within the profession: what social factors were facilitating e.g. the success of hypnosis, what is the social context of the 'search for meaning' in Gestalt psychology and so on.

The paper argues that the two attitudes do not exclude each other. Rather, they do complement each other. History writing done by psychologists and by historians both assume that the formation of ideas and practices has three contexts and points of contacts: our thoughts are shaped by the thoughts of others, but they are also shaped by the practices and expectations of the entire society, and meanwhile changes appear in the dynamics of the individual actors' life.

I show some examples from the history of Hungarian psychology for the use of these two approaches and three domains. Existential tensions around the birth of experimental psychology which even had a foundational role according to Ben-David (medical researchers looking for jobs) did appear in Hungary a good hundred years ago as well, and the same attitude can be applied when analyzing contemporary relations between cognitive psychology, behavior science and cognitive science today. An example for the appearance of comprehensive social factors in the "inner history of psychology" the example of relations between schooling and educational psychology also holds in Hungary as well, with its fluctuations up to our days. Regarding personal lives, Hungarian psychology shows good examples for the preservation of personal and professional identity amongst the storms of political and social life. This has important human messages for the seemingly intimate history of psychology for the entire society.

Key words: *the birth of psychology, role hybridization, strong program, professionalization in Hungarian psychology*